

הלכה פסוקה

פסקי דין אקטואליים בענייני חושן משפט

גליון מספר 29, יג בסיוון תשס"ז

גם גליון זה, כמו קודמו, עוסק בענייני מקח טעות ואונאה. שניים מפסקי הדין בגליון עוסקים בשאלה, כיצד יש להגדיר מום במקח. שאלה זו הייתה נדבך מרכזי גם בפסק הדין של הרב עובדיה אחיטוב שהתפרסם בגליון הקודם.

לעתים קרובות, שאלות כגון שאלה זו אינן נענות בהגדרה ברורה וחדה מן המקורות, ולשיקול הדעת של הדיין ישנה חשיבות גדולה. על אף שכל מקרה צריך להיבחן לגופו, ברור שעיסוק משותף בשאלות כעין אלה תורם רבות לבירורן. 'הלכה פסוקה' נולד מתוך רצון לשמש בסיס לדיון מעין זה - הן על ידי העברת פסקי דין בין כלל הדיינים, והן על ידי שיתוף הציבור בהתלבטויות שאינן הלכתיות בלבד.

לשם כך חשובות לנו תגובות הקוראים - הן קוראים תלמידי חכמים העוסקים בהלכה, והן קוראים היכולים להעשיר את הצד המעשי של פסקי הדין הנידונים. נשמח לקבל את תגובותיכם ולעורר דיון.

כרגיל, נשמח גם לקבל פסקי דין נוספים, על מנת שנוכל לפרסמם בעתיד. תגובות ופסקי דין יש לשלוח לכתובת halachapsuka@eretzhemdah.org.

המערכת:

הרב יואב שטרנברג

הרב עמיחי צוריאלי, הרב עידו הבר, הרב אייל פישלר

פסקי הדין המתפרסמים ב'הלכה פסוקה', אינם מבטאים את עמדת בית הדין 'משפט והלכה בישראל', וכמו כן אין לראות בפרסומם משום ייעוץ הלכתי או משפטי. מטרת הפרסום היא לעורר דיון הלכתי בין הקוראים.

למעוניינים לעשות מנוי (חינם) לבטאון, נא לשלוח מייל לכתובת: halachapsuka@eretzhemdah.org

רוצים לחתום חוזה לפי ההלכה?

פנו אל: "משפט והלכה בישראל"

טלפון: 02-5382710 פקס: 02-5379626 BEITDIN@ERETZHEMDAH.ORG

העקרונות ההלכתיים העולים מפסקי הדין בגליון

1. אונאה במכירת מוניטין / הרב צבי יהודה בן יעקב

- א. מוצר שמחירו נקבע על פי הערכות של רווחים עתידיים, כדוגמת זיכיון או מוניטין, אין לגביו אפשרות לתבוע אונאה.
- ב. קונה רשאי לתבוע את אונאתו רק עד הזמן הנחוץ כדי להראות למומחה.
- ג. למרות האמור בסעיף ב, כל זמן שהקונה לא שילם על המוצר שקנה, הוא רשאי לתבוע את אונאתו, ללא הגבלת זמן.
- ד. אם הקונה שילם בצ'ק, וחזר הצ'ק, אין דינו כמי שלא שילם, אלא ככל קונה רגיל, כאמור בסעיף ב.
- ה. מוצר שהיה בו מום שניתן להבחין בו ע"י בדיקה, והקונה ויתר על הבדיקה, איבד הקונה את זכותו לטעון טענת מקח טעות, לדעת חלק מהפוסקים, אף שהבדיקה כרוכה בהוצאה כספית, ובלבד שאינה מוגזמת.

2. ביטול מקח וחיוב העמדתו / הרב חיים וידאל

- א. מקח שנעשה ונמצא במושא המקח מום שניתן לתקנו, אין הלוקח יכול לתבוע את ביטול המקח, במידה שהמוכר מוכן לנכות מדמי המקח את עלות התיקון.
- ב. האמור בסעיף א הוא דווקא כאשר המום המדובר אינו מונע את השימוש במושא המקח, או כאשר עלות תיקון המום אינה גבוהה יחסית לשווי המקח.
- ג. כאשר מדובר במום שניתן לתקנו, כאמור לעיל בסעיף א, אין המוכר רשאי לדרוש לבטל את המקח במקום לתקן את המום.

3. מקח טעות ואונאה במכירת רכב / הרב ישראל שחור

- א. קונה שקיבל חפץ באיכות טובה פחות מהמקובל, נחשב כקונה חפץ עם מום. אולם, הקונה חפץ ונמצא בו פגם שאינו פוגם בשימוש בחפץ כמקובל, אף שלא היה ידוע מלכתחילה, אין זה מום.
- ב. אם מנהג המדינה הוא להחשיב דבר מסוים כמום, אף שאינו פוגע בתפקוד של החפץ, הרי זה מום.
- ג. הקונה מאדם שאינו סוחר, אינו יכול לטעון טענת אונאה, אף אם נתאנה במחיר.
- ד. במכירת רכב, אף שהמוכר והקונה אינם סוחרים, לא חל האמור בסעיף ג ושייכת טענת אונאה.

הרב צבי יהודה בן יעקב, בית הדין האזורי חיפה
משפטיך ליעקב, כרך ב עמ' רג-רטו

אונאה במכירת מוניטין

תיאור המקרה

הנתבע קנה מכולת מהתובע במחיר של 87,000 ₪. המחיר כולל תשלום בעבור התכולה (30,000 ₪), הציוד (20,000 - 25,000 ₪) והמוניטין. הנתבע שילם לתובע את רוב התשלום, אולם התשלום האחרון, נעשה בצ'ק ע"ס 14,000 ₪, והצ'ק חזר.

התביעה

התובע דורש מהנתבע לתת לו צ'ק חדש. הוא מצייין, כי במידה שהנתבע אינו מוכן לעשות זאת, הוא יכול לפנות להוצאה לפועל, ולגבות את הצ'ק באמצעותה.

תשובת הנתבע

הנתבע טוען, שהמחיר שסוכם עליו הוא מעבר למחיר הריאלי. שכן, התובע, שמכר את המכולת, פתח חנות חדשה במקום סמוך, דבר שהביא לעזיבת לקוחות לטובת החנות החדשה. יתר על כן, לטענת הנתבע, התובע בכוונה מכר במכירי הפסד, כדי להגדיל את מחזור המכירות, ולשכנע את הנתבע ששווי המכולת גבוה משווייה האמיתי.

פסק הדין

בית הדין פסק לטובת התובע באופן מלא, וחייב את הנתבע לשלם את יתרת הסכום בהקדם.

הנימוקים:

- א. האם קיים מחיר שוק למוניטין של מכולת?
- ב. האם יש חיוב תשלומי אונאה במוניטין?
- ג. עד מתי ניתן לדרוש את תשלום האונאה?
- ד. האם ניתן לבטל את המכירה בטענת מום?

א. מחיר שוק למוניטין

הרא"ש בתשובה (כלל יג סימן כ) דן לגבי אדם שקיבל זיכיון בלעדי מהקהל למכור ולספק בשר או יין. מקבל הזיכיון משלם מראש סך מסוים, ומכאן ואילך כל ההכנסות ממכירת הסחורות שייכות לו. הדין עסק בשאלה אם ייתכן כי אחד הצדדים נתאנה במחיר הזיכיון, וכתב הרא"ש:

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

ומה שטענו המורשים לבטל החכירות, לפי שיש בו אונאה שתות מקח; אומר אני דלא שייכא אונאה אלא בחפץ שדמיו ידועים ונתאנה בשומת החפץ, המוכר או הלוקח. אבל בחכירות אלמעונה של הקהל, לא שייכא אונאה; כי האלמעונה משתנית לפי הזמן, פעמים שוחטין בשר ושותין יין בשנה זו יותר מבשנה אחרת, וכן ענין הסחורות וגביית החובות... ועוד, בחכירות זו אין בו שיעור דאין לשום אותה בחשבון שגבה בה החוכר, אלא כפי שהיתה ראויה לימכר. והדבר ידוע, אלמעונה שנישומית שראוי לגבות בה אלף זהובים, הבא לחכור אותה הרבה בפחות מאלף זהובים, בשביל טורח גבייתה. ועוד, אולי יחסר בה משומא ששמו אותה. ועוד, דצריך לפרוע מה שנתחייב לקהל מיד, והוא יגבה מעט מעט. הילכך, בשומת המקח כמו שהיתה ליחכר יש לשום אותה, ולא במה שגבה בה החוכר והיורד לשומא, ואין בה שיעור אונאה.

טענתו של הרא"ש היא, שאונאה מתקיימת רק בדבר שיש לו מחיר ידוע, אבל לזיכיון אין מחיר ידוע, משום שלא ברור כמה יהיה הרווח שיופק מהזיכיון, והדבר ספקולטיבי ביותר. אמנם, נראה מדברי הרא"ש בהמשך דבריו, שאין הכוונה שבזיכיונות לא שייכת כלל טענת אונאה במחיר, אלא רק שאי אפשר לטעון אונאה על סמך הרווח שהופק בפועל מהזיכיון. אבל, אם יתברר שהערכת המחיר מראש הייתה מופרכת לחלוטין, יהיה שייך בזה דין אונאה.

בדומה לזה יש לומר, שגם מוניטין הוא דבר שאין לו מחיר. שכן, גם מחיר המוניטין אינו מבטא שווי ממשי עכשווי, אלא הערכה של הרווח הצפוי על סמך המוניטין.

ב. אונאה בדבר שאין גופו ממון

המשנה (בבא מציעא נו.) אומרת, שבמכירת שטרות אין אונאה. ובגמרא (שם:) מבואר הטעם, שדבר שאין גופו ממון (כמו שטרות, ששוים אינו מחמת שווי הנייר עצמו, אלא מחמת החוב שהשטר מהווה ראיה עליו), אין בו אונאה.

לאור זאת, יש לומר שגם מוניטין נחשב כדבר שאין גופו ממון. שהרי, אין המוניטין דבר שיש לו ערך מצד עצמו, אלא רק מחמת הרווח שיהיה אפשר לממש באמצעותו בעתיד.

ג. מועד אחרון לתביעת אונאה

נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט סימן רכז סעיף ז), שהקונה רשאי לתבוע את אונאתו עד שיעור 'כדי שיראה לתגר או לקרובו'. לאחר זמן זה, לא תישמע טענת אונאה. הטעם לכך הוא, כי היות שהיה ללוקח זמן להראות את המקח למומחה, ולברר את שווי, הרי שאם לא תבע בתוך זמן זה, מחל על האונאה.

בנדון דידן, הנתבע הביא חבר שגם הוא בעל מכולת, ובדק את סרטי הקופה, ולכן עבר הזמן 'בכדי שיראה לתגר'.

אמנם, עדיין יש לכאורה מקום לטענת אונאה, על פי דברי הגהות אשר"י (בבא מציעא פרק ד סימן טו):

פירש ה"ר ברוך מרינגנשבורק, דהיינו דווקא אם נתן המעות, אבל אם לא נתן המעות, מיגו דיכול לומר לו נתתי לך, יכול לומר לו לא נתרציתי.

טעמו של רבנו ברוך הוא, שהלוקח נאמן לטעון שלא התרצה מטעם מיגו שיכול לטעון שפרע כבר. טעם נוסף, המובא בפתחי תשובה (חושן משפט סי' רכז ס"ק א) בשם שער המשפט הוא, שהלוקח טוען, שכיוון שהוא מוחזק בכסף, אין לו סיבה לתבוע את המוכר את אונאתו, ולכן העובדה שלא תבע אינה מעידה על מחילה.

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

בנדון דידן, הנתבע נתן צ'ק ביד המוכר, וזה חזר מן הבנק. הרי, שיש ראייה ברורה על כך שלא פרע, ואם כן, אין לו מיגו.

גם טעמו של שער המשפט אינו רלוונטי בנדון דידן, משום שסוף סוף הנתבע הרי נתן את הצ'ק ביד התובע, והדבר מראה שבירר את המחיר והיה מקובל עליו.

על כן, גם מסיבה זו נדחית טענת האונאה של הנתבע.

ג. ביטול המקח בטענת מום

לטענת הנתבע, התובע רימה אותו הן ע"י שמשך את הלקוחות למכולת החדשה, והן ע"י שהגדיל בצורה מלאכותית את מחזור המכירות.

הטענה הראשונה אינה רלוונטית כלל, שכן זהו מום שנולד לאחר המקח. ואין לומר שהיה ברור שהלקוחות יעזבו את המכולת לטובת המכולת החדשה של התובע, משום שמסתבר שאם הנתבע היה ממשיך במדיניות התובע לגבי ניהול העסק, היו הלקוחות ממשיכים לפקוד את חנותו. גם אם נאמר שעזיבת הלקוחות הייתה בדרגה גבוהה של סבירות, עדיין אין זה בגדר דבר ודאי, שמחמתו יכול הקונה לטעון שהיה המום קיים בשעת המכר.

לגבי הטענה השנייה, היות שהתובע אִפשר לנתבע לבדוק את רווחי העסק אצל רואה חשבון, והנתבע ויתר על כך משום שסמך על התובע, הרי כבר כתב המגיד משנה (הלכות מכירה פרק טו הלכה ג), שמום שהלוקח היה יכול להבחין בו לאלתר ולא עשה כן – אינו חוזר, והוא הדין בנדון דידן, אף שמדובר בבדיקה הכרוכה בתשלום מסוים. ואף שיש החולקים על דברי המגיד משנה, רבים הפוסקים כמותו.

נוסף על כך, הנתבע הרי המשיך למכור במכולת לאחר שידע על כך שהתובע הגדיל את מחזור המכירות, והרי זה כמי שהשתמש בחפץ לאחר שידע על המום שבו, שאינו יכול לדרוש את ביטול המקח.

הרב חיים וידאל, בית הדין שע"י הרבנות ירושלים
דרכי הוראה, כרך 1 עמ' קנא-קסב

ביטול מקח וחיוב העמדתו

תיאור המקרה

לנתבע הייתה דירה הממוקמת ליד מסלעה. הנתבע הרחיב את דירתו, באופן שחצר הבית נהייתה סמוכה למסלעה. הנתבע מכר את הדירה לתובע.

התביעה

התובע טוען, שאבנים גדולות מתגלגלות מהמסלעה לתוך החצר, ועל פי עדות בעלי מקצוע, הדבר מהווה מפגע מסוכן. הוא תובע מהנתבע לשאת בעלויות הדרושות לשם הבטחת השימוש הבטוח בחצר, כפי המתחייב על פי התקנים המקובלים בעניין זה.

תשובת הנתבע

הנתבע טוען מספר טענות: ראשית, הוא טוען שאם יש כאן מום, המקח בטל, והוא מעדיף לקבל את הבית בחזרה. שנית, במידה שבית הדין יחייב אותו בתיקונים, הוא מוכן לתקן בעצמו, אך אינו מוכן לשאת בעלויות של מהנדס שיפקח על כך שהבנייה תיעשה כהוגן. הוא מבטיח שהוא יתקן באופן המניח את הדעת.

פסק הדין

בית הדין קבע שאין כאן ביטול מקח, והנתבע צריך לשאת בעלות התיקונים, כולל העלויות של שכירת מהנדס שיפקח על העבודות.

הנימוקים:

סדר הדברים לבירור פסק הדין הוא כדלהלן:

א. האם יש ביטול מקח בנדון דידן?

ב. כשאין ביטול מקח, האם הנתבע מחויב לטרוח בתיקונים?

ג. האם הנתבע חייב לתקן על פי תקנים מקובלים?

א. הגדרת מום המהווה עילה לביטול מקח

הר"י מיגאש בתשובה (סימן נא) כותב:

אמנם מה שאמר לו גם כי לא ידעת מהם אני אתקן אותם לך באופן שאסיר המומין הנזכרים מהם.
ראוי להתבונן: אם המומין הנזכרים אינם בגוף הבתים אלא באים אליהם ממקום אחר, כגון אמת

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

המים העוברת בהם... שבהסרת המומין הנזכר יהיו הבתים שלמים ונקיים מבלתי שיחדש דבר בגוף הבתים, הנה חויב שמאחר שהוסרו אותם המומין הנזכרים יהיו החליפין קיימים. ואם יהיו המומים בגוף הבתים כגון שהיו כתליהם כפי נגליהם שלמים, ואינם אלא מודבקים... אפילו שבנה הכתלים באופן שסר הרקבון שהיה בהן ויחליף הבנין הנפסד, החליפין אינם קיימין, לפי שהבנין והחדוש שהוא מחדש בהם לא היה בבתיים קודם החליפין אבל נתחדש עתה אחר החליפין והיה כאלו פנים חדשות באו לכאן, מה שלא נעשו החליפין על כך.

דהיינו, שאם לאחר תיקון המום, ייחשב החפץ הנקנה כפנים חדשות, אין המוכר רשאי לקיים את המקח ולתקן את המום, אלא המקח בטל, אם רוצה בכך הקונה.

על פי הגדרה זו, בנדון דידן, שהמפגע נמצא מחוץ לחצר הדירה, אין זה מום היכול לבטל את המקח. ואף שכדי לתקן את המום ישנה אפשרות להגביה את הקיר של חצר הדירה ולחזקו, ולכאורה הרי זה דומה לכותל רעוע, שלגביו אומר הר"י מיגאש שהוא נחשב כביטול מקח, אין ממש בדימוי זה, שכן אפשר לתקן את המום גם בדרכים אחרות, כגון ע"י קדיחת ברגי תמך בגב קיר הסלע וכדומה, ולכן אין לראות את המום הנובע מכך שהסלעים מתגלגלים לתוך החצר כמום בגוף הבית.

אמנם, ייתכן שיש אפשרות לבטל את המקח בטל מטעם אחר. שכן, הגמרא (פסחים דף טז:) אומרת, כי אדם שהשכיר לחברו בית בחזקת שהוא כבר עבר בדיקת חמץ, ונמצא שלא עבר, אין זה מקח טעות אפילו אם מקובל באותו מקום לשלם עבור עריכת הבדיקה משום 'דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה'. והמגן אברהם (סימן תל"ז סק"ז) הקשה, מדוע הגמרא צריכה לומר שאין זה מקח טעות משום 'ניחא ליה לאיניש למעבד מצווה בממוניה', הרי העובדה שהבית אינו בדוק אינה מום בגופו, אלא רק עילה לנכות מהמקח את דמי הבדיקה?

בנתיבות המשפט (חושן משפט סימן רל"ג סק"ד) תירץ, שבית שאינו ראוי לשימוש נחשב ככזה שהמום הוא בגופו. לאור זאת יש לומר, כי היות שהסלעים הנופלים לחצר הופכים את החצר למסוכנת על פי התקנים המקובלים, וממילא היא אינה ראויה לשימוש, הרי זה נחשב כמום בגוף הבית.

נוסף על כך יש להביא את דברי הפרישה (חושן משפט סימן רלב סק"ה) שכתב:

ורוצה לומר, ודאי אם היה הקלקול פחת וחסרון גדול בבית, היה הדין עם שמעון, שיכול לומר איני רוצה בבית מקולקל אפילו ע"י ניכוי, אבל השתא שאין כאן אלא קלקול מועט וקל לתקנו, אמאי לא יקבלו על ידי ניכוי?

הפרישה מתייחס לתשובת הרא"ש, לפיה מי שמכר בית ונמצא שהחלונות או הדלתות היו שבורים, אין כאן ביטול מקח, אלא המוכר ינכה מדמי המקח סכום שיאפשר לקונה לתקן את הקלקולים. וכתב הפרישה, שהדבר אמור דווקא כאשר הסכום המדובר הוא סכום קטן, אבל בסכום גדול, רשאי הלוקח לדרוש את ביטול המקח גם במקרה כזה. בנדון דידן, עלות התיקונים המוערכת גבוהה למדי ביחס למחיר הדירה (כ-6% משווי הדירה) ולכן יש מקום לדבר על ביטול המקח.

למרות האמור לעיל, קבע בית הדין שאין כאן מקום לבטל את המקח. זאת על פי תשובת דברי מלכיאל (חלק ב סי' פה) שהסתפק בכל ביטול מקח, האם המקח בטל מעצמו או רק כאשר הלוקח יגלה דעתו שחפץ בביטול המקח. ולכן, בנדון דידן, אף שהנתבע מעוניין בביטול המקח, בפרט אם יתברר שהוא יצטרך לשלם את עלות התיקון, מכל מקום התובע אינו מעוניין בביטול המקח, ולכן אין לדון כאן בביטול מקח.

ב. חיוב הנתבע בטרחה לביצוע התיקונים

כבר ציינו שהרא"ש בתשובה (כלל צו סי' ו) כותב, שמי שמכר בית ונמצא שהחלונות או הדלתות היו שבורים, אין כאן ביטול מקח, אלא המוכר ינכה מדמי המקח סכום שיאפשר לקונה לתקן את הקלקולים.

לכאורה, יש לומר שהמוכר רק מנכה דמים משווי המקח, והלוקח הוא שצריך לטרוח ולתקן את הליקויים. הטעם לכך הוא על פי הדין המבואר בשולחן ערוך (חושן משפט סימן תג סעיף ג) :

על המזיק לטרוח בנבלה עד שממציא אותו לניזק. כיצד, כגון שנפל השור לבור ומת, מעלה הנבלה מהבור ונותנה לניזק, ואחר כך שמין לו פחת נבלה, שנאמר: כסף ישיב לבעליו והמת יהיה לו, מלמד שהוא חייב להשיב את הנבלה ואת הפחת שפחתה מן החי לניזק.

כל החיוב לטרוח בהעלאת הנבלה מן הבור מוטל על המזיק הוא מגזרת הכתוב 'והמת יהיה לו'. אבל אלמלא גזרת הכתוב, היה הניזק צריך לטרוח בהעלאת הנבלה, כיוון היא שלו. ואם כן, במקרה שעליו דיבר הרא"ש, היות שהקונה הוא הבעלים של הבית, הרי התיקונים אינם מוטלים על המוכר, אלא על הקונה, שכן במקח טעות לא נתחדשה גזרת הכתוב כעין 'והמת יהיה לו'.

אולם יש לומר, שבניזקין מוטלת על המזיק רק חובה לשלם את מה שהזיק, אבל לא להחזיר את המצב לקדמותו, ולכן חובת העלאת הנבלה היתה על הניזק אלמלא גזרת הכתוב. אולם במקח, יש אולי חובת הגוף על המוכר להעמיד את המקח וממילא אין לדמות זאת לדין בניזקין.

בית הדין קבע, על סמך דברי אולם המשפט (סי' רלב סעיף ה) ומגן האלף (או"ח סי' תלו סעיף ג), שבמכר אכן יש על המוכר חובה להעמיד את המקח, ועל המוכר לטרוח בתיקונים הדרושים.

ג. תיקון על פי התקנים המקובלים

בית הדין קבע, שהתיקון צריך להיעשות בליווי של מפקח בלתי תלוי, כדי שיתברר שאכן התיקון הפך את החצר לבטוחה. בית הדין קבע, שגם את הוצאות המפקח חייב הנתבע לשלם, משתי סיבות :

ראשית, אם באמת ישנו חשש סביר שהמפגע עלול לגרום נזק, ברור שחובת ההוכחה על כך המפגע סולק מוטלת על הנתבע, ודבר זה יכול להיעשות רק על ידי אדם מוסמך המבין בעניינים אלו. שנית, גם אם המפגע אינו מסוכן באמת, אלא רק מחמת 'תקן' המקובל על הרשויות, סוף סוף על הנתבע להוכיח שעשה את עבודתו בהתאם למקובל, והמקובל הוא לעשות על פי התקן.

הרב ישראל שחור, בית הדין האזורי חיפה
תחומין כב, עמ' 279-272

מקח טעות ואונאה במכירת רכב

תיאור המקרה

התובע קנה רכב מהנתבע. מחיר המחירון של הרכב היה 22,000 ₪. אולם בפועל גבה הנתבע רק 21,000 ₪, משום שהרכב 'קצת משומש'. כאשר באו התובע והנתבע להעביר את הבעלות על הרכב בדואר, התברר לתובע שהרכב שימש ללימוד נהיגה, דבר שעל פי המקובל מפחית את ערכו ב-20%.

התביעה

התובע רוצה לבטל את המקח מחמת שתי טענות:

ראשית, התובע טוען, שהעובדה שהרכב שימש ללימוד נהיגה נחשבת מום, ולכן המקח בטל. שנית, התובע טוען, שהוא נתאנה במחיר ביותר משתות, ולכן יש להחזיר את המקח מטעם אונאה.

תשובת הנתבע

הנתבע טוען שתי טענות: ראשית, התובע ידע שהרכב משומש יותר מהרגיל, ולכן קיבל הנחה של 1000 ₪. שנית, הרכב תקין כרגע, והעובדה שהוא שימש ללימוד נהיגה אינה יכולה להיחשב כמום.

פסק הדין

בית הדין קבע שהתובע צודק בטענתו, ויש לבטל את המקח הן מצד מום במקח, והן מצד אונאה ביותר משתות.

הנימוקים:

סדר הדברים לבירור פסק הדין הוא כדלהלן:

א. האם רכב ששימש ללימוד נהיגה נחשב רכב שיש בו מום?

ב. האם יש כאן אונאה, אף שהקונה והמוכר אינם סוחרים?

א. הגדרת מום המהווה עילה לביטול מקח

לשון השולחן ערוך (חושן משפט סימן רלב סעיף ו):

כל שהסכימו עליו בני המדינה שהוא מום שמחזירים בו מקח זה, מחזירין. וכל שהסכימו עליו שאינו מום, הרי זה אינו מחזיר בו אלא אם פירש, שכל הנושא ונותן סתם, על מנהג המדינה הוא סומך.

דהיינו, היותו של מום עילה לביטול מקח תלוי במנהג המקובל אצל בני אדם. אמנם הסתייגות מהגדרה זו עולה מדברי תרומת הדשן. בתרומת הדשן (סי' שכב) דן במי שרצה לקנות בשר איל מסורס, וקיבל בשר איל שאינו מסורס, שריחו טוב פחות והוא גם טעים פחות, ופסק שכיוון

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

שלרוב בני האדם גם בשר איל שאינו מסורס ראוי לאכילה, אין זה נקרא מום, אלא אם כן הלוקח הוא איסטניס. והב"ח (חושן משפט סי' רלג) והש"ך (שם סק"א) הקשו, שהרי המעוניין לקנות חיטים יפות וקיבל רעות רשאי לחזור בו, ומדוע דינו שונה מהרוצה לקנות בשר איל מסורס וקיבל איל שאינו מסורס, שאינו יכול לחזור בו.

על כן נראה, שיש להבדיל בין דבר שאיכותו נמוכה מהמקובל – שזה נקרא מום, ובין דבר שהוא עומד באיכות המקובלת, אלא שהקונה רצה דבר טוב יותר, שזה אינו מום שבגיניו יש לבטל מקח.

בנדון דידן, על רוב האנשים מקובל כי רכב ששימש בבית ספר לנהיגה הוא רכב עם חסרון גדול, ונחשב נמוך מהאיכות המקובלת, ולכן הדבר נידון כמום.

אמנם, יש לכאורה ללמוד ממקום אחר, שאין מום שכזה נחשב מום. שכן השולחן ערוך (שם סעיף י) כותב:

המוכר עבד או שפחה, אין הלוקח יכול להחזירו מפני מומין שאין מבטלין אותו ממלאכתו, והם הנקראים סמפון, שאם היה סמפון זה גלוי, כבר ראהו; ואם אינו נראה, כגון שומא בבשר או נשיכת כלב או ריח הפה או ריח החוטם וכיוצא בהם, הואיל ואינו מבטלו ממלאכתו אינו מחזיר, שאין העבדים לתשמיש המטה אלא למלאכה.

לכאורה משמע מדברי השולחן ערוך, שרק מום המבטל את יכולת השימוש במושא המקח מהווה עילה לביטולו. ובנדון דידן, סוף סוף ניתן לנסוע ברכב.

אמנם נראה, שדברי השולחן ערוך בסעיף י נאמרו בסתמא, אבל בוודאי שכל דבר שהמנהג הוא להחשיבו כמום, אף שאינו פוגע ביכולת השימוש במוצר, נחשב כמום.

ב. אונאה בבעל הבית

לשון השולחן ערוך (חושן משפט סימן רכו סעיף כג):

בעל הבית המוכר את כלי תשמישו ואינה את הלוקח, אין בו דין אונאה, שאילו לא הרבה לו בדמים לא היה מוכר כלי תשמישו. ואפילו מכרם מחמת דוחק, אין בו אונאה. ויש מי שאומר דדוקא שהלוקח יודע שזה המוכר בעל הבית, אבל אם לא ידע, או שקנה ע"י סרסור, יש בו אונאה.

לאור זאת, יש מקום להתלבט, אם גם בנדון דידן, ששני הצדדים אינם סותרים, אלא 'בעלי בתים', יש מקום לומר שאין כאן טענת אונאה.

רש"י (מסכת בבא מציעא דף נא.) מסביר את טעם הדין:

מבעל הבית – תכשיטין וכלי תשמיש שלו חביבין עליו, ואינו מוכרן אלא ביוקר, והוה ליה כמפרש יודע אני שיש בו אונאה, דאמרינן לקמן אין לו עליו אונאה.

דהיינו, אדם אינו מוכר את תכשיטיו וכלי תשמישו סתם כך, אפילו במחיר המקובל בשוק. ולכן אם מכר ביותר, הרי זה כאילו התנה בפירוש שמוכר על מנת שאין בו אונאה (באופן המועיל).

והנה לגבי מכירת רכב, מצד אחד רכב נראה ממש ככלי תשמישו של בעל הבית, שהרי רבים מטפחים את מכוניותיהם ומקשטים אותן, ולא מעט אינם ממהרים למוכרן מחמת הקשר האישי אל הרכב. מאידך, רוב בני האדם אכן מוכרים את רכבם בשלב מסוים, ואז הם נוהגים כתגרים ולא כבעלי בתים, דהיינו מפרסמים מודעות בעיתונים, ומסתמכים על מחיר מחירון ידוע. ונראה שאכן כך הדין – גם בקניית רכב ממי שאינו סוחר שייך דין אונאה.

תגובות לפסקי הדין מהגליון הקודם

פסק הדין בנושא: מקח טעות בקניית רכב

מספר אנשים פנו אל מערכת הלכה פסוקה בעקבות פסק הדין. על פי האמור בתקציר, מומים ברכב הניתנים לתיקון אינם עילה לביטול המקח, אלא אם כן מדובר בפגמים בשלדת הרכב. על פי זה, הקונה רכב, וגילה שמכרו לו רכב ללא גלגלים, אינו רשאי לבטל את המקח, אלא רק לדרוש התקנת גלגלים. הוא הדין גם להתקנת מנוע ברכב וכדומה - האם כך הדברים לדעת הרב אחיטוב? להלן תגובתו של הרב אחיטוב:

איני יכול להתייחס במדויק לתגובות שלא שמעתי אולם אכתוב מספר הארות לפסק הדין הנדון: מה שכתבתם שלדברי רק מום בשילדה נחשב מום לגבי מכירת רכב, אינו מדויק. כתבתי בפסק הדין: "כאשר רכב מקבל מכה או מתקלקל אחד מחלקיו מתקנים ומחליפים את אותו חלק משא"כ כאשר נפגעת השילדה באופן שצריך לתקנה אין מתקנים זאת ומגדירים את הרכב כמחוסל. לפיכך אין לראות את חלקי הרכב כולם כחלק מן הגוף השלם כרגל בבהמה אלא כחלקים נלויים כחלונות ודלתות הבית". דברים אלה נכתבו בכלליות ע"פ הידוע לי (יש לברר זאת יותר במדויק עם אדם מקצועי שמאי וכדו'), יתכן וישנם קלקולים אחרים הגורמים להוריד רכב מן הכביש ואז דינם שווה למכה בשילדה כנ"ל. מאידך ישנן מכות בשילדה שאינן מחסלות את הרכב וניתן עדיין להשתמש בו ללא תופעות לוואי ואז יש לחשב ירידת ערך בלבד.

מכל מקום, בנדון דידן, הקלקולים היו כאלה שניתן לתקנם תיקון מושלם ולכן לא הרחבתי, אלא הצגתי באופן כללי את האפשרות הנגדית - פגיעה שאין לה תקנה.

היסוד לדין זה הוא תשובת הרא"ש כלל צו סימן ו שקבע כי טענת המוכר צודקת "כי בית מכר לו, עדיין נקרא בית, אם אירע בו קצת קלקול, מום עובר הוא, ובדמים שהוא מנכה לו יחזור הבית לקדמותו, ואין כאן מקח טעות". עכ"ל. השולחן ערוך פסק תשובה זו להלכה בסימן רלב סעיף ה ועיין בגר"א שם ס"ק י, שמשווה זאת לזיעה עוברת ואין כאן המקום לדון בדבריו, וראה גם בסמ"ע ס"ק י"ד. על פי זה, כל מום עובר אינו מום לענין מיקח. החידוש היה בכך שאין זה כחסרון במידה ובמנין אלא כמום, ובמום עובר אין טענה.

כמובן שבמקרה של תיקון, יש לבדוק אם הקלקול אינו גורם לאונאה של יותר משתות במיקח או בדמים. יש לחשב את ערך הרכב המקולקל לעומת דמי המיקח. בתש"ו הרא"ש שעסקה בבתים לא היתה התייחסות לדין אונאה משום שאין אונאה בקרקעות ואף לדעת הרא"ש שיש אונאה היינו ביותר מפלגא (עיין סימן רכו סעיף כט). אבל במטלטלין אכן יש לדון בזה.

שער לדין

הסכמת בעלי הדין על כללי דיון יחודיים

המשנה במסכת סנהדרין (דף כד.) דנה במקרה שבעלי הדין הסכימו ביניהם, שעד פסול, כגון קרוב או רשע, ישמש כעד:

אמר לו: נאמן עלי אבא, נאמן עלי אביך נאמנים עלי שלשה רועי בקר – רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אינו יכול לחזור בו. היה חייב לחבירו שבועה, ואמר לו: דור לי בחיי ראשך – רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אין יכול לחזור בו.

מסקנת הגמרא היא, שהתנאים נחלקו כאשר אחד מבעלי הדין רוצה לחזור בו לאחר שנגמר הדין, ובזה הלכה כחכמים, שאינו יכול לחזור בו. אולם קודם שנגמר הדין, רשאי אחד מבעלי הדין לחזור בו מהסכמתו להשתמש בעד או בדין פסולים. אמנם, מבואר בגמרא, שגם קודם גמר הדין, אם עשו שני בעלי הדין קניין על הסכמתם, הם אינם יכולים לחזור בהם, משום ש'אין אחר קניין כלום'.

נחלקו הראשונים, מדוע מועיל הקניין. לדעת הנמוקי יוסף (דף ד: מדפי הרי"ף), הקניין אינו קניין על ממון, אלא הוא מעשה שנועד להביע את גמירות דעתם של בעלי הדין. אולם הראב"ן סובר, שבעלי הדין צריכים לעשות קניין על ממון, ולכן הם צריכים להקנות סכום כסף מסוים, שאותו יתן הנתבע לתובע, על פי החלטת הדיין.

בראשונים מבואר, שלא רק לגבי קבלת עדים או דיינים פסולים מועילה הסכמת בעלי הדין, וישנו מגוון רחב של כללים הקיימים בבית הדין, שבעלי הדין רשאים להסכים להתעלם מהם. לדוגמה: ניתן להסכים לדון בלילה, למרות שמן הדין יש להתחיל לדון ביום; ניתן להסכים להשתמש במתורגמנים כאשר הדיינים אינם יודעים את שפתם של בעלי הדין למרות שעל פי הלכה יש בדבר זה בעיה, וכן הלאה.

עיון בכללים שלגביהם הפוסקים מזכירים את אפשרות השימוש בהסכמת בעלי הדין מראה, שהסכמה כזו מועילה לא רק בנושאים 'טכניים' שבהם ניתן לומר שהכלל הוא גזירת הכתוב בעלמא, אלא גם בנושאים מהותיים. שכן, עד רשע פסול לעדות מחשש שמא הוא משקר, ואף על פי כן, רשאים בעלי הדין להסכים שאדם כזה ישמש כעד בבית הדין, ועדותו תתקבל כעדות מהימנה. בדומה לזאת, השימוש במתורגמנים מונע מבית הדין את האפשרות לתקשר באופן מלא עם בעלי הדין, והדבר מקל על האפשרות לשקר לדיינים, ועם זאת ניתן להסכים שהדיון יתנהל באמצעות מתורגמנים.

למעשה, השימוש בהסכמת בעלי הדין אינו מוגבל בשום צורה שהיא (מלבד בהקשר של פנייה לערכאות, שבה נדון באחד הגליונות הבאים). הטעם לכך הוא, שבסופו של דבר, בדיני הממונות הדין נועד לפתור את הסכסוך שבין בעלי הדין, וממילא כל דבר הנעשה בהסכמת שני בעלי הדין, מקבל תוקף.

המנהג בפועל

כיום מקובל בבתי הדין לראות חתימה על חוזה כעשיית קניין, מכוח קניין סיטומתא. לכן, הסכמת בעלי הדין מראש ובכתב, על כללים מסוימים בבית הדין, מחייבת אותם.

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

בדרך כלל מקובל להחתים את הצדדים על הסכמה למספר שינויים מהדין הרגיל. חלקם נוגעים לעניינים טכניים של סדר הדין, כגון דיון בלילה המקובל בבתי דין רבים, וחלקם נוגעים לעניינים מהותיים יותר, כגון הסכמה שלא להשתמש בטענות 'קים לי', הסכמה לקבל את הדעות המרחיבות את הכלל 'דינא דמלכותא דינא' וכן הלאה.

הסכמה חשובה המקובלת בבתי דין רבים היא 'בין לדין ובין לטעות'. דהיינו, שעל מנת לסיים את הסכסוך, מקבלים בעלי הדין את הדין גם אם בסופו של דבר יתברר שפסק הדין הינו טעות. נוסף על כך, בהסכם הבוררות הרגיל בכל בתי הדין, מסכימים בעלי הדין שבית הדין יפסוק 'בין לדין ובין לפשרה', דבר המסמך את הדיינים לחייב את בעלי דין לפשרה מסוימת. דוגמאות לשימוש שעושים בתי הדין בהסכמה זו ניתן למצוא בגליונות 26-27 של 'הלכה פסוקה', ועד נקדיש לכך את מדור זה באחד הגליונות הבאים.

עת לדון

הזכות לשבות

כתב: הרב ניר ורגון

אחת התופעות שהפכו להיות חלק מנוף חיינו היא השביתות. ננסה לברר מה יחס ההלכה לשביתות.

הפוסקים בחנו את נושא השביתות משתי בחינות, מצד חובת הפועל למעסיקו על פי הלכות שכירות פועלים, ומצד כוחם של הפועלים לתקן תקנות. ננסה לבחון תחילה את דין השביתה מצד שכירות פועלים:

הגמ' במסכת בבא מציעא (דף י.) אומרת שפועל יכול לחזור בו בחצי היום שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים' – עבדי הם ולא עבדים לעבדים. דהיינו, שלמרות שאדם נשכר לעבוד למשך יום שלם הוא רשאי להתפטר מעבודתו באמצע היום. כי חוסר היכולת להשתחרר מעבודה הוא מתכונותיו של עבד.

אולם בברייתא (שם דף עז:) נאמר, שבמקרה של דבר האבד, אין לפועל אפשרות לחזור בו, אלא אם כן הוא אנוס, וכך נפסק בשולחן ערוך (חושן משפט סימן שלג סעיף ה). הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, חלק ב שאלה סד) לומד מכאן שפעולת השביתה מנוגדת לדין תורה לולי תקנת בני האומנות שנדון בה בהמשך.

הרב שלמה זלמן אוירבאך (תחומין ה עמ' 287) טוען, שבנידון דין גרוע דינם של העובדים בימינו, כיוון שההסכם עימם נעשה ברבים, ונחשב הדבר כאילו נעשה בקניין (על פי המדכי במסכת בבא מציעא רמז תנט) ולכן בית דין יכולים לכופף אותם לחזור לעבודתם, כמבואר בש"ך (חושן משפט שם ס"ק ד) ובפת"ש (ס"ק ב).

טענה נוספת של הרב אוירבאך היא, שלפי מה שפסק הרמ"א (שם סעיף ד) כל היכולת של פועל לחזור בו היא בסתם, אך לא כאשר הפועל חוזר משום שהוא רוצה להעלות את שכרו. דהיינו, שהזכות שמעניקה התורה לפועל לחזור בחצי היום נועדה לאפשר לו להשתחרר מ'עבודתו', ולא להשגת תנאי עבודה טובים יותר.

לדעת הרב אוירבאך אם במקרים אלו לא יכול הפועל לחזור מהתחייבותו לעבוד, כל שכן שאינו יכול לשבות, שאז הוא גם מונע מאחרים לעבוד במקומו.

לעומת הרב אוירבאך, הרב אברהם שפירא (תחומין שם עמ' 297) טוען שדברי הרמ"א הנ"ל, שפועל אינו יכול לחזור, תקפים רק כאשר הפועל חוזר בו מחמת רצונו להשתכר יותר, אך אם תביעתו היא בעקבות שינוי השער חל הדין שפועל יכול לחזור בו, שהרי אחרת ניכרת העובדה שהוא אינו יכול להשתחרר מהתחייבותו, ושוב דינו כדין עבד. עוד טוען הרב שפירא, שאם השביתה היא בשל אי כיבוד הסכמים שכבר נחתמו, יכול הפועל לשבות מדין עביד איניש דינא לנפשיה אם אינו יכול לחכות לפסק בית דין.

בניגוד לדעתם של הרב אוירבאך והרב שפירא, הרב וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ב סי' כג) טען שנושא השביתות אינו קשור כלל ביכולת פועל לחזור בו, שהרי בשביתה הפועלים אינם חוזרים בהם ומעוניינים להפסיק לעבוד, אדרבה הם רוצים להישאר בעבודתם, אלא שרוצים תנאים אחרים. גם מדבריו של הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, חושן משפט ח"א סי' נט) עולה שאין קשר בין נושא השביתה לנושא של חזרת פועל בחצי היום.

משפט והלכה בישראל | בית דין לענייני ממונות שע"י "ארץ חמדה"

לשיטת הרב וולדינברג והרב פיינשטיין, הדרך לבחון את נושא השביתות היא באמצעות השוואתו לעניין תקנות של בני אומנות מסוימת.

השולחן ערוך (חושן משפט סימן רלא סעיף כח) פוסק שכשם שרשאים בני העיר לתקן תקנות ולכוף עליהן כך רשאים בני האומנות לתקן תקנות ולכוף עליהן, אלא שבתקנות בני האומנות הדבר מותנה בהסכמת אדם חשוב הממונה על הציבור, שהרי תקנתם איננה לטובת כלל הציבור אלא לטובת עצמם. באופן זה, רשאית קבוצת עובדים להתאגד ולתקן תקנה, לפיה אסור לעובד אחד לשבור שביתה שהחליטה עליה הקבוצה כולה.

לדעת הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, שם), כיוון שעל פי החוק מותר לשבות כאשר המעסיקים פוגעים בזכויות העובדים, אין בדבר שום איסור, שהרי זה בגדר כוחם של בני העיר לתקן. אולם לדעתו, במקום שיש מחלוקת בין הפועלים למעסיקים אם יש עילה לשביתה אין יכולים הפועלים לעשות דין לעצמם אלא צריכים תחילה לבריור הסכסוך אצל אדם חשוב הממונה על הציבור. לכן לדעתו יש צורך בהקמת גוף ציבורי שיורכב מאישי ציבור ותלמידי חכמים, שישמשו כ'אדם חשוב'.

הצעה זו מוזכרת גם בדברי הרב עוזיאל (תחומין שם עמ' 294) ובדברי הרב ישראל (שם עמ' 298).

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, שם) טוען שהצורך בהסכמה של אדם חשוב בתקנות בני אומנות הוא דווקא במקום שיש תלמיד חכם הממונה על הציבור. אבל בימינו, שאין שום חכם הממונה על כך, אין צורך בהסכמה כזו. והוסיף 'כל שכן במדינתנו, שיש להם רשות מהממשלה על זה'.

שביתה של מורים במקצועות קודש מוגדרת בהלכות שכירות פועלים (חושן משפט סימן שלג סעיף ה ברמ"א) כדבר האבד. הש"ך (שם ס"ק כו) מסביר שזהו משום "שכל עת ורגע שהתינוק הולך ובטל הוא פסידא דלא הדר". בעקבות זאת כתב הרב מאיר בן ציון חי עוזיאל (תחומין ה עמ' 294), שבעניין זה אין תוקף לתקנת בני אומנות והסכמת אנשי העיר, משום שזוהי תקנה נגד דין תורה משום ביטול תורה. לדעת הרב פיינשטיין יש לאסור שביתה של מלמדי מקצועות קודש מטעם אחר – כיוון שכל שכר המלמדים הוא שכר בטלה, כיון שהם בטלים גם בשביתתם ממלאכה, הם חייבים ללמד מדין 'מה אני בחינם אף אתם בחינם'.

לסיכום: בקרב הפוסקים ישנן שתי שיטות עיקריות ביחס לשביתה. לשיטתו של הרב אורבאך והרב הלוי, האיסור לשבות כלול באיסור של פועל לחזור בו במלאכת דבר האבד, וגם לתקנות בני אומנות בהקשר של שביתות, יש בעיית תקפות בגלל העדר הסכמת אדם חשוב. לעומתם, דעת הרב פיינשטיין והרב וולדינברג היא, ששביתה אינה קשורה באיסור על הפועל לחזור בו, ואין בעיה של תקפות בדורנו, בהעדר אדם חשוב.

עוד נציין כי מדברי הפוסקים ההולכים בשיטה הראשונה עולה, שגם אם ישנה אפשרות לשבות מצד כוח בני האומנות לתקן עם אדם חשוב, או מתוקף חוקי המדינה, אין זו רוח התורה. רוח התורה היא שכאשר לפועלים יש טענות כנגד מעבידיהם, עליהם לפנות לבית הדין. אם המעסיק יסרב לבוא לב"ד או שבמהלך הדיון ישתכנע בית הדין בצדקת הפועל, והמעסיק לא ירצה לשלם את חובו, בית הדין עצמו יאפשר לפועלים לשבות.